

ПСИХОЛОГІЯ ПРАВООХОРОННОЇ ТА ПРАВОЗАСТОСОВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

УДК 154.4:351.745.5

Цільмак Олена Миколаївна – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри криміналістики і судової медицини Одеського державного університету внутрішніх справ

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЯК ПРОВІДНОЇ ПРОФЕСІЙНО ВАЖЛИВОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ ПОЛІЦЕЙСЬКОГО

Зазначено, що відповідальність є інтегральною моральною характеристикою особистості поліцейського, комплексом його моральних, вольових, когнітивних і емоційних якостей. Визначено, що відповідальність постає однією із форм його регуляції та саморегуляції, а також визначає ефективність і результативність професійної діяльності та життєдіяльності поліцейського.

Ключові слова: відповідальність; відповідальне ставлення; поліцейський; органи Національної поліції; професійна відповідальність; соціальна відповідальність; особистісна відповідальність; кандидат на службу.

На сучасному етапі становлення та оновлення правоохоронної системи України важливого значення набуває відбір нового особового складу Національної поліції. Служба в правоохоронних органах є дуже відповідальною справою у суспільстві. Люди очікують від поліцейських не лише контролю за дотриманням правопорядку, а й чесності,

справедливості, надійності, відповідального ставлення до виконання професійних обов'язків.

Варто зазначити, що поліцейський повинен бути взірцем правової культури і відповідально ставитися до служіння суспільству «...шляхом забезпечення охорони прав та свобод людини, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку...» [1]. Таким чином, однією з професійно важливих та провідних психологічних характеристик поліцейського є відповідальність.

Поняття «відповідальність» як психологічну категорію розробив англійський філософ А. Бен, який розглядав її у розумінні обвинувачення, засудження та покарання. Інший англійський філософ – Д. Міль детермінував її як «підзвітність» певній соціальній ролі, вираження свободи і необхідності.

У педагогіці та психології питання формування відповідальності особистості вивчали такі науковці, як І. Бех, Т. Веретенко, В. Горovenko, А. Макаренко, Н. Огренич, В. Оржеховська, В. Савченко, М. Сметанський, О. Сухомлинська, В. Сухомлинський та ін.

У сучасних дослідженнях Т. Гасвої, Т. Колесіної, М. Левківського, А. Лопуховської, Т. Морозкіної, В. Остринської, М. Савчина, І. Уледової розкрито психологічні механізми формування у дітей різного віку відповідальності, яка постає особливим мотивом людських учинків, смисловим принципом регуляції поведінки.

У працях Т. Ю. Базарова, С. В. Бикова, В. А. Бодрова, Л. І. Дементя, А. Л. Журавльова, А. В. Карпової, Р. Л. Кричевського, М. В. Муконіної, Ю. П. Платонова, А. Л. Свенцицького та ін. сформульовано проблему відповідальності особистості у професійній діяльності.

Аналіз різних наукових досліджень дозволяє зазначити, що термін «відповідальність» учені трактують по-різному. Так, на їхню думку, відповідальність:

репрезентує об'єктивно необхідні міжособистісні, колективні й суспільні відносини, а також враховує історично-конкретний характер їх взаємних обов'язків, які реалізуються у свідомій вольовій поведінці та діяльності [2];

передбачає визнання людиною єдиної активної причетності до соціального і природного світу, що є не стільки результатом оцінки особистості оточуючими, скільки її власним переконанням, моральним принципом, підсумком самоусвідомлення [3];

є смисловим утворенням особистості, своєрідним загальним принципом співвіднесення (саморегулювання) у межах цілісної мотиваційно-смислової сфери мотивів, цілей і засобів життєдіяльності [4];

це прояв різнопланової активності індивіда [5];

є не лише усвідомленням індивідом усіх наслідків уже зробленого, а й відповідальність за все втрачене, тобто «здатність людини детермінувати події, учинки на момент їхнього здійснення і в процесі виконання аж до радикальної зміни всього життя» [6];

це здатність особистості самостійно формулювати обов'язки, виконувати їх, здійснювати самооцінку та самоконтроль [7];

передбачає свободу прийняття рішень, вибору цілей та способів, методів і стилів їхнього досягнення [8].

Таким чином, у різних сферах поняття «відповідальність» має різні значення, а тому можна стверджувати, що єдиного його визначення не існує.

У наукових працях багато уваги приділяють соціальній, юридичній, моральній, педагогічній відповідальності. Однак психологічні особливості відповідальності як провідної професійно важливої характеристики поліцейського науковці не розглядали, що формує мету та завдання пропонованої статті.

Поліцейський є представником виконавчої влади, тому суспільство висуває до нього особливі вимоги в усіх сферах його життєдіяльності (особистій, соціальній та професійній).

Потрібно зазначити, що відповідальність у ролі соціально-психологічної категорії може бути двоякою. У соціальній психології розрізняють зовнішні форми саморегуляції, які забезпечують покладання відповідальності (підзвітність, караність тощо), і внутрішні (почуття відповідальності та обов'язку, відповідальне ставлення тощо).

З одного боку, відповідальність може мати зовнішній характер у вигляді санкцій (керівництва, соціуму, суспільства

тощо) на дії, учинки, діяльність (бездіяльність) поліцейського, що накладається груповими, корпоративними, службовими, професійними обов'язками. Незалежно від займаної посади працівник Національної поліції несе відповідальність за власні дії (бездіяльність), накази і розпорядження, які надає. Тобто у разі вчинення протиправних діянь поліцейський несе «...кримінальну, адміністративну, цивільно-правову та дисциплінарну відповідальність», що передбачено п. 1 ст. 19 Закону України «Про Національну поліцію» від 2 липня 2015 р. № 580-VIII.

З іншого боку, відповідальність можна визначити як внутрішню категорію, тобто професійно важливу моральну характеристику особистості поліцейського, що детермінована самостійно прийнятим рішенням щодо особистого, соціального та професійного боргу, обов'язку.

Таким чином, відповідальність може мати видиму (зовнішню) та невидиму (внутрішню) сфери прояву, де:

1) *зовнішня* визначає те, як позиціонує себе поліцейський перед іншими людьми, колегами, суспільством загалом і реалізовується завдяки підзвітності особи, застосуванню заохочень та санкцій за результати його соціальної взаємодії, діяльності;

2) *внутрішня* визначає внутрішні переконання, переживання, оцінки стосовно власних дій, діяльності (бездіяльності), учинків та відбувається завдяки особистісному самоконтролю, почуттю обов'язку, боргу, а також рівню сумління.

Внутрішніми регуляторами діяльності та поведінки поліцейського постають соціальні та професійні вимоги, моральні приписи та готовність свідомо нести відповідальність за власні дії, учинки, вибір, діяльність (бездіяльність) та за їх результати і наслідки.

Здатність поліцейського усвідомлювати, оцінювати та нести відповідальність за власні дії, учинки, діяльність (бездіяльність) є інтегральним психологічним утворенням. З одного боку, воно має виявлятися в особистісному почутті «відповідальності» поліцейського за когось або щось, а з іншого – у відповідальному ставленні до власних обов'язків та

зобов'язань, а також у професійно важливій моральній якості «відповідальності».

Не варто плутати терміни «почуття відповідальності», «відповідальне ставлення» і таку професійно важливу якість поліцейського, як «відповідальність».

Отже, ми вважаємо, що «*почуття відповідальності*» *поліцейського* – це емоційний процес, який відображає суб'єктивне оціночне ставлення до власних дій, учинків, діяльності (бездіяльності) та їх результатів і наслідків.

Почуття відповідальності – це відчуття категорії «Я повинен» і «Я можу» виконати свої зобов'язання у комплексі з внутрішнім обов'язком відповісти за наслідки власних дій, учинків, діяльності (бездіяльності).

Почуття відповідальності – це готовність поліцейського чесно, старанно та своєчасно виконувати свої обов'язки та домовленості, брати на себе відповідальність за результати і наслідки власних дій, учинків, діяльності (бездіяльності), а також готовність відповідати перед собою та іншими.

Відповідальне ставлення поліцейського полягає у тому, що він має певний набір особистісно-соціально-діяльнісних установок, спрямованих на досягнення певної правоохоронної цілі. Це складна інтеграційна характеристика поліцейського, яка виражає здатність особистості до контролю, саморегуляції своєї самостійної професійної діяльності та поведінки, сумлінного виконання норм, професійних обов'язків і зобов'язань.

Існує чотири рівні відповідального ставлення – активне, індиферентне, нігілістичне та скептичне. Відповідальне ставлення поліцейського пов'язано з такими моральними категоріями, як воля, обов'язок, совість, обов'язковість, честь, дисципліна, гідність, гордість, чесність тощо.

Сутність відповідального ставлення поліцейських до професійної діяльності виявляється через: усвідомлення соціальної значущості та важливості власної професії; наявність стійких професійних інтересів; любов до власної професії; почуття гордості та глибокої поваги до правоохоронної діяльності; здатність до емоційно-вольової саморегуляції;

усвідомлене прагнення особистості до ефективного здійснення професійних функцій.

На нашу думку, відповідальність як провідна професійна важлива якість поліцейського – це здатність особи старанно та своєчасно виконувати обов'язки, зобов'язання й обіцянки, а також відповідати за наслідки та результати власних дій, учинків, діяльності (бездіяльності).

Зі змісту терміна «відповідальність» можна виділити її суб'єкт та об'єкт. *Суб'єктом* є поліцейський, а *об'єктом* – результати та наслідки, за які поліцейський несе відповідальність.

Відповідальність зумовлена та пов'язана з такими професійно важливими якостями, як обов'язковість, принциповість, пунктуальність, точність, чесність, наполегливість, старанність, витримка, сміливість, емпатійність, дисциплінованість, надійність, неупередженість, нормативність, порядність, сумлінність, етичність.

Поліцейський завжди працює у команді, а тому його особиста відповідальність має:

1) *інтернальний аспект*, що визначає здатність особистості усвідомлювати, відповідати за результати та наслідки власних дій, учинків і діяльності (бездіяльності);

2) *ікстернальний аспект*, що визначає здатність особистості нести відповідальність за дії, діяльність (бездіяльність) і поведінку інших людей.

Отже, відповідальність може бути спрямовано відносно самого поліцейського (відповідальність за себе), інших людей (відповідальність за інших), об'єктів професійної діяльності (відповідальність за результати та наслідки професійної діяльності).

Також варто виділити **види відповідальності поліцейського:**

1) *особистісна* – здатність здійснювати оцінку та самоконтроль власних дій, учинків, діяльності (бездіяльності), усвідомлювати та відповідати за їх результати і наслідки;

2) *соціальна* – здатність старанно та своєчасно виконувати обов'язки, зобов'язання й обіцянки, усвідомлюючи наслідки

власних дій, учинків, діяльності (бездіяльності) для інших і відповідати за них;

3) *професійна* – здатність старанно, своєчасно та правомірно досягати мети правоохоронної діяльності, передбачити та усвідомлювати результати і наслідки власних дій, учинків, діяльності (бездіяльності), а також відповідати за них.

Засадами відповідальності є те, наскільки особистість відчуває себе здатною усвідомлювати та контролювати власні дії, діяльність (бездіяльність), визначні події власного життя, впливати на їх перебіг, а не лише приймати наслідки впливу тих або інших обставин. Таким чином, відповідальність поліцейського ґрунтується на таких **особистісних компонентах**:

1) *когнітивному* – здатність особистості:

осмислювати власні прагнення;

усвідомлювати наслідки власних дій, учинків, діяльності (бездіяльності);

розуміти позитивний чи негативний характер власних дій, учинків, діяльності (бездіяльності), зіставляти їх з морально-етичними нормами і законами;

оцінювати наслідки та результати власних дій, учинків, діяльності (бездіяльності);

заздалегідь прогнозувати весь комплекс можливих наслідків власних дій, діяльності (бездіяльності) в певній ситуації;

передбачати результати вчинків з урахуванням власних життєвих цінностей, світогляду та поглядів інших людей;

погоджувати власні цілі поведінки із засобами їх досягнення;

усвідомлено обирати форму вчинків, поведінки, власних дій, діяльності (бездіяльності);

визнавати й приймати результати та наслідки особистісного вибору;

2) *емоційно-вольовому* – здатність поліцейського:

контролювати себе, власні емоції, бажання, дії, діяльність (бездіяльність) та поведінку;

дотримуватися певних норм, правил, принципів, обіцянок і зобов'язань;

діяти в межах правових, соціальних та етичних норм;

наполегливо добиватися правоохоронної мети, досягати поставлених цілей;

чесно, старанно та своєчасно виконувати власні обов'язки, зобов'язання та домовленості;

брати на себе відповідальність за старанне та своєчасне виконання обов'язків, зобов'язань та обіцянок;

нести особисту відповідальність за прийняті рішення;

3) *мотиваційному* – прагнення та бажання особистості бути відповідальною.

Отже, відповідальність поліцейського є інтегральною психологічною характеристикою, що містить комплекс когнітивних, вольових, емоційних і моральних характеристик особистості та виступає однією з форм регуляції й саморегуляції поліцейського. Також вона визначає ефективність і результативність професійної діяльності та його власної життєдіяльності.

Відповідальність може мати:

ретроспективний характер, який визначає, що особа несе відповідальність за вже скоєні дії, учинки, певну діяльність (бездіяльність);

ситуативно зумовлений характер, який визначає, що особа несе відповідальність за те, що вона безпосередньо робить у певному місці в конкретний момент;

перспективний характер, який визначає здатність особи усвідомлювати особисту відповідальність за те, що треба зробити і за результати передбачення наслідків власної діяльності (бездіяльності).

Таким чином, людину можна вважати відповідальною, якщо вона сумлінно ставиться до власних зобов'язань, обов'язків та обіцянок, а також несе відповідальність за те, що відбувається за її безпосереднього чи опосередкованого втручання в минулому, зараз чи буде відбуватись надалі.

Відповідальність також має певні **рівні сформованості**, а саме:

низький рівень – безвідповідальна, ненадійна особа;

середній рівень – особа, яка виявляє відповідальність залежно від ситуації, умов життєдіяльності та певних чинників;

високий рівень – відповідальна, надійна особа в усіх сферах життєдіяльності:

дуже високий рівень – високо відповідальна особа, яка може нести відповідальність не лише за наслідки власних дій, учинків, діяльності (бездіяльності), а й інших. Варто зауважити, що такий рівень відповідальності повинен бути притаманний керівникам.

Таким чином, працівник Національної поліції несе повну відповідальність за результати та наслідки власних бажань, дій, учинків, діяльності (бездіяльності), незалежно від умов їх протікання.

Підсумовуючи усе вищевказане, необхідно наголосити на необхідності підвищення якості професійно психологічного відбору до лав правоохоронних органів України. Ми вважаємо, що обов'язково необхідно перевіряти професійну, соціальну та особистісну відповідальність кандидата на службу до органів Національної поліції. Суб'єкти, які здійснюють професійно-психологічний відбір кандидата на службу повинні поглиблено, різнобічно і ретельно вивчати здатність кандидата бути відповідальним. Вони мають застосовувати не лише психодіагностичні, а й методи спеціальних доручень та спостереження. Основними компонентами перевірки рівня особистісної, соціальної та професійної відповідальності повинні стати когнітивний, емоційно-вольовий і мотиваційний.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Про Національну поліцію [Електронний ресурс] : Закон України від 2 лип. 2015 р. № 580-VIII. – Режим доступу: zakon3.rada.gov.ua/laws/show/580-19. – Назва з екрана.
2. Минкина Н. А. Воспитание ответственностью / Н. А. Минкина. – М. : Высшая школа, 1990. – 144 с.
3. Бех І. Д. Сила переконання. Про моральне виховання школярів / І. Д. Бех // Рад. школа. – 1989. – № 3. – С. 55–60.
4. Психологія відповідальної поведінки : монографія / М. В. Савчин. – Київ : Україна-Віта, 1996. – 136 с.

5. Брушлинский А. В. О природных предпосылках психического развития человека / А. В. Брушлинский. – М. : Знание, 1977. – 64 с.

6. Рубинштейн С. Л. Принципы и пути развития психологии / С. Л. Рубинштейн. – М. : Изд-во Академии наук СССР, 1959. – 356 с.

7. Сухомлинський В. О. Вибрані твори : в 5 т. / В. О. Сухомлинський. – Київ : Рад. школа. – Т. 4. – 1977. – 640 с.

8. Татенко В. О. Про екологічний генезис у Е. Гуссерля та проблему суб'єктивних перетворень психіки в онтогенезі / В. О. Татенко // Психологія і суспільство. – 2004. – № 4. – С. 13–36.
